

قواعد عام مسئولیت مدنی در حقوق انگلستان با نگاهی به حقوق ایران

عیسی امینی*

الیاس نوعی**

چکیده

در حقوق مسئولیت مدنی انگلستان، قواعد عام مسئولیت مدنی تحت سه عنوان: «مسئولیت ناشی از بی احتیاطی»، «مسئولیت ناشی از عمد» و «مسئولیت بدون تقصیر» مطرح می شود. بی احتیاطی و مسئولیت ناشی از آن مهم ترین حوزه مسئولیت مدنی انگلستان بوده و برای تحقق آن وجود سه شرط ضرورت دارد: «وجود تکلیفی برای رعایت احتیاط و مراقبت»، «نقض تکلیف مذکور» و «ورود خسارت». در مسئولیت ناشی از عمد و بدون تقصیر نیز، به ترتیب، «قصد (عمد) وارد کننده زیان» و «صرف ارتکاب عمل زیان بار» اهمیت دارد. اما قواعد کلی مسئولیت مدنی ایران را باید در دو دسته کلی، «مسئولیت مبتنی بر تقصیر» و «مسئولیت بدون تقصیر» مطرح نمود. ماده ۱ ق.م.م و قاعده‌ی تسبیب، پیکره‌ی مسئولیت‌های مبتنی بر تقصیر را شکل می دهند و قاعده اتلاف نیز بیان گر کلیت مسئولیت بدون تقصیر (هم چون مسئولیت ناشی از عیب و نقص تولید در قانون حمایت از مصرف کنندگان و قانون رسیدگی به تخلفات اداری) است. در نهایت باید گفت علی رغم تفاوت‌های ظاهری موجود بین دو نظام (که از دیدگاه متفاوت آنان نسبت به واژه‌ی تقصیر نشأت می گیرد)، قواعد عام مسئولیت مدنی دو کشور

* استادیار گروه حقوق خصوصی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز

** دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق خصوصی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز

قابل انطباق بوده و برای رسیدن به هدفی مشابه می‌کوشند: «اجرای عدالت و جبران زیان ناروا».

واژگان کلیدی: مسئولیت، مسئولیت مبتنی بر تقصیر، مسئولیت بدون تقصیر، خسارات، بی‌احتیاطی، عمد

مقدمه

قانونگذاران از دیرباز دریافته‌اند که هیچ کس نباید به دیگران ضرر بزند و هیچ ضرری نباید جبران نشده باقی بماند. بنابراین موضوع مسئولیت مدنی، تعهدات شهروندانی است که با هم زندگی مشترک اجتماعی دارند ازین رو در حقوق مسئولیت مدنی روشن خواهد شد که چه قواعدی بر همگان تحمیل می‌شود تا از اضرار ناروا به دیگران پرهیز شده و در صورت لزوم زیان‌های وارده جبران شوند.^۱ قواعد مسئولیت مدنی در حقوق غرب عمری بس طولانی دارند؛ این قواعد در یونان باستان متولد شده و پا به عرصه‌ی وجود نهادند، به رومیان به ارث رسیدند و ریشه در حقوق انگلستان دواندند. اما تا قرن ۱۹ میلادی تحولی خاص به خود ندیدند.^۲ برخی اندیشمندان حقوق غرب همچون «هولمز»^۳ معتقدند مسئولیت مدنی اولیه با عمد، تجاوز از اخلاق و انتقام‌گیری‌های شخصی شروع شد، به تدریج به سوی بی‌احتیاطی گام برداشت و در آخرین مقام با مسئولیت‌های بدون تقصیر آشنا گردید. این در حالی است که برخی دیگر، همچون «ویگمور»^۴ بر این عقیده‌اند که مسئولیت مدنی اولیه با مسئولیت‌های بدون تقصیر آغاز شد و به تدریج رنگ و بویی اخلاقی گرفته و گام در راه رسیدن به بی‌احتیاطی نهاد.^۵ در فقه و حقوق ایران نیز از گذشته تاکنون همواره اصولی برای جبران خسارت مورد توجه بوده و هست. قاعده‌ی لاضرر، اتلاف و تسبیب در قانون

۱- کاتوزیان، ناصر، الزام‌های خارج از قرارداد، انتشارات دانشگاه تهران، ج ۱، چاپ هشتم، ۱۳۸۷،

^۲- Alan Calnan, Duty and Integrity, p ۱۵

^۳- Oliver Wendell Holmes

^۴- Wigmore

^۵- Nelson P. Miller, "An Ancient Law of Care", p ۲

مدنی و ماده‌ی ۱ قانون مسئولیت مدنی گواهی است بر وجود تکلیفی همگانی برای عدم اضرار به غیر در فقه و حقوق ایران.^۱ در آن چه پیش روست ابتدا قواعد کلی مسئولیت مدنی انگلستان و ایران اجمالا مورد بررسی قرار خواهند گرفت. سپس انواع مسئولیت‌های مطروحه در حقوق مسئولیت مدنی انگلستان، با نگاهی به مباحث مربوطه در حقوق ایران، در سه بخش: مسئولیت ناشی از بی‌احتیاطی، مسئولیت ناشی از عمد و مسئولیت بدون تقصیر، به تفصیل بیان خواهند شد.

۱. کلیات

پیش از نگاهی اجمالی به ساختار کلی حقوق مسئولیت مدنی دو کشور و تعمق در دسته‌های کلی مسئولیت، لازم است مفهوم تقصیر به‌عنوان واژه‌ای کلیدی در مسئولیت مدنی دو نظام مختصرا مورد بررسی قرار گیرد زیرا مغایرت مفهوم تقصیر در دو نظام، باعث تفاوت‌هایی در تقسیم‌بندی قواعد مسئولیت مدنی دو کشور شده است.

واژه‌ی تقصیر برگرفته است از کلمه‌ی فرانسوی «Faut» که آن هم ریشه دارد در واژه‌ی لاتین «Fallere». تاریخ‌شناسان حقوق غرب نظرات مختلفی در مورد آغازین مفاهیم تقصیر بیان داشته‌اند، اما می‌توان گفت نیاز به اثبات تقصیر در قرن ۱۹ میلادی اهمیت یافت، زمانی که پیشگامانی هم چون چادویک^۲ اولین گام‌های تحولات اجتماعی را برداشتند؛ زمانی که نیاز صنعت به حمایت و توسعه، باعث

۶- بهرامی احمدی، حمید، قواعد فقه، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، ج ۲، چاپ دوم، ۱۳۹۰،

^۱ - Chadwick

شد کارگران و اقشار ضعیف اجتماع از تحولات قرن رنج برده و به ندرت قادر به اثبات تقصیر صاحبان صنایع و کارخانه‌داران باشند. به تدریج قوانین اجتماعی برای حمایت از کارگران، مستأجرین و شهروندان گسترش یافت و پیشرفت علم، اثبات سببیت و انتساب مسئولیت را ساده‌تر نمود تا فردگرایی و بی‌مسئولیتی گام در راه مسئولیت‌های اجتماعی و مدنی بگذارد.^۱

در قانون اصلاحات حقوقی ۱۹۴۵ انگلستان^۲، تقصیر در معنای بی‌احتیاطی به کار رفت. تا امروز هم در این کشور اصولاً از واژه‌ی تقصیر، مفهوم بی‌احتیاطی را درمی‌یابند و عموماً آن را در حقوق مسئولیت مدنی به کار می‌گیرند. یعنی در انگلستان هرگاه سخن از مسئولیت‌های مبتنی بر تقصیر^۳ به میان می‌آید، مقصود همان مسئولیت‌های ناشی از بی‌احتیاطی است و مسئولیت‌های ناشی از عمد را در بر نمی‌گیرد. حال آنکه در حقوق فرانسه تقصیر صرفاً به معنای بی‌احتیاطی نبوده بلکه هر رفتار ضد اجتماعی و خطایی را شامل می‌شود.^۴ به‌طور خلاصه در فرانسه مفهوم تقصیر هم شامل خطاهای عمدی است و هم خطاهای غیر عمدی درحالی‌که در انگلستان، آنجا که سخن از تقصیر است صرفاً خطاهای غیر عمد مدنظر قرار می‌گیرند. در حقوق مسئولیت مدنی ایران نیز هم چون فرانسه تقصیر مفهومی عام داشته و تفاوت‌هایی بنیادین بین بی‌احتیاطی یا عمد شخصی که مرتکب فعل زیان بار شده است وجود ندارد. بنابراین آنچه اهمیت دارد، وجود عنصر «ناصواب

^۱- John Cooke, *Opcit*, p.۸; Vivienne Harpwood, *Modern Tort Law*, p.۱۹

^۲- Law Reform (contributory Negligence) Act ۱۹۴۵

^۳- Fault-based Liability

^۴- Peter De cruze, *Comparative Law in a changing World*, p ۳۳۴

بودن» است (که هم شامل موارد عمدی است و هم غیر عمد)^۱. تفاوت مذکور در تعریف تقصیر بین نظام‌های مبتنی بر کامن لا و نظام‌های مبتنی بر سیویل لا (از جمله ایران) باعث شده قواعد کلی حاکم بر حقوق مسئولیت مدنی آنها متفاوت باشند.

۱-۱ حقوق انگلستان

به طور کلی در انگلستان می‌توان انواع مسئولیتهای مدنی را به سه دسته تقسیم نمود^۲: «مسئولیت ناشی از بی‌احتیاطی»، «مسئولیت ناشی از عمد» و «مسئولیت بدون تقصیر». با این وجود بعضی حوزه‌های مسئولیت مدنی را نمی‌توان زیر مجموعه‌ی واقعی هیچ‌یک از سه دسته فوق قرار داد. مثلاً «مسئولیت مدنی ناشی از کالاها» را می‌توان تلفیقی از مسئولیتهای بدون تقصیر و مسئولیتهای ناشی از بی‌احتیاطی دانست.^۳ یا برای مثال در حقوق انگلستان خسارات ناشی از سوانح و تصادفات رانندگی را زیر مجموعه‌ی مسئولیتهای ناشی از بی‌احتیاطی در نظر می‌گیرند حال آنکه سازگاری قواعد حاکم بر آن با مسئولیتهای بدون تقصیر بیشتر است.

البته شاید در ظاهر امر بتوان دودسته‌ی مسئولیتهای ناشی از بی‌احتیاطی و مسئولیتهای ناشی از عمد (در حقوق انگلستان) را در یک گروه مسئولیتهای

۴- کاتوزیان، ناصر، الزام‌های خارج از قرارداد، پیشین، ص ۳۴۷

۲- JohnCooke, Law of Tort, p p

۱- در مورد مسئولیت ناشی از کالاها (Product liability) باید گفت به دلیل تفاوت‌هایی که در نحوه‌ی ظهور این‌گونه مسئولیت در اروپا و آمریکا وجود داشته، قواعد حاکم نیز تا حدودی متفاوت از یکدیگرند:

Jane Stapleton, "Duty of Care Factors", p۱۱; Graham Stephenson, Sourcebook on Tortsp ۱۳۰; Lisa Schaffer, Torts for Paralegals, p۷; Carper, Forensic Engineering, p ۲۹۳

مبتنی بر تقصیر قرارداد، اما برای سهولت و دقت بیشتر در بررسی و تحلیل موضوعات، چنین تقسیم‌بندی در حقوق انگلستان و آمریکای کنونی مدنظر قرار گرفته است. البته در حقوق آمریکا، برخلاف حقوق انگلستان، این تقسیمات با صراحت بیشتری مطرح می‌شوند.^۱ با این وجود نظر مخالفی هم وجود دارد و برخی از حقوقدانان برجسته‌ی کامن‌لا، از جمله، اولیور وندل هولمز^۲ مسئولیت‌ها را در دودسته‌ی مسئولیت‌های مبتنی بر تقصیر (اعم از عمد و بی‌احتیاطی) و مسئولیت‌های بدون تقصیر بررسی نموده‌اند.^۳

ویژگی مشترک هر سه دسته‌ی کلی مسئولیت آن است که همگی در جهت حمایت از منافع زیان دیده گام بر می‌دارند. با این وجود تفاوت‌هایی کلی بین این دسته‌ها وجود دارد: برای مثال مسئولیت‌های ناشی از بی‌احتیاطی، غیرمنسجم‌ترین حوزه‌ی حقوق مسئولیت مدنی آمریکا و انگلستان محسوب می‌شود، در حالی که مسئولیت ناشی از عمد، منسجم‌ترین حوزه بوده و مسئولیت بدون تقصیر نیز، حد وسط این دو می‌باشد (نه هم چون بی‌احتیاطی غیر منسجم است و نه هم چون عمد، سازمان‌یافته و منسجم). یا مباحث مربوط به عملکرد متعارف و معقول اشخاص (یا شخص معقول و متعارف، به عنوان الگویی برای رعایت احتیاط و مراقبت لازم و اجتناب از ورود زیان به غیر) بیشتر در مسئولیت‌های ناشی از بی‌احتیاطی مطرح می‌گردد نه مسئولیت ناشی از عمد یا بدون تقصیر. با این وصف در مسئولیت‌های بدون تقصیر و ناشی از عمد نیز می‌توان رد پای از معیار معقول و متعارف بودن را مشاهده نمود. همچنین در مسئولیت‌های بدون تقصیر بحث

^۱ - Alan Calnan, *Opcit*, p ۵۲; Vivienne Harpwood, *Modern Tort Law*, p ۱۱

^۲ - Oliver Wendell Holmes: *حقوقدان سرشناس آمریکا*

^۳ - Alan Calnan, *Opcit*, ۵۳

«وجود تکلیف در رعایت احتیاط و مراقبت» مطرح نمی‌شود، در حالی که در بی‌احتیاطی «تکلیف» امری است غیرقابل اغماض و در مسئولیت‌های عمدی هم به صورت ضمنی و تلویحی وجود دارد.^۱ از دیگر تفاوت‌های موجود آن است که مسئولیت ناشی از بی‌احتیاطی نه هم چون مسئولیت‌های عمدی ذاتاً خطاست و نه همانند مسئولیت‌های بدون تقصیر، به دلیل مخاطره آمیز بودن، خطریا ریسک به وجود آمده، بلکه عملی است مشروع که صرفاً به دلیل بی‌دقتی و بی‌توجهی مرتکب، مسئولیت به بار آورده است.^۲ بنابراین در مسئولیت‌های ناشی از عمد و مسئولیت‌های بدون تقصیر، تکلیف یا سیاه است و یا سپید؛ در حالی که در بی‌احتیاطی تکلیف به رنگ خاکستری است و به قول کاردوزو، نیازمند بررسی فاکتورهای چندگانه‌ای چون منطق، عرف، سنن و جامعه شناسی^۳.

۲-۱ حقوق ایران

در حقوق ایران مسئولیت‌های مدنی یا مبتنی بر تقصیرند و یا بدون تقصیر؛ تقسیم‌بندی که بی‌شبهت با تقسیمات کلی حاکم بر حقوق انگلستان نیست. ماده‌ی ۱ قانون مسئولیت مدنی و قاعده‌ی تسبیب بیان‌کننده‌ی ماهیت مسئولیت‌های مبتنی بر تقصیرند و اطلاق نماد مسئولیت‌های بدون تقصیر محسوب می‌شود.

۱- در انگلستان برای آنکه بی‌احتیاطی شخص، برای او مسئولیتی به بار بیاورد لازم است اولاً: شخص وارد کننده زیان نسبت به زیان دیده تکلیفی برای رعایت احتیاط و مراقبت داشته باشد. ثانیاً: با عملکردی غیرمتعارف، این تکلیف را نقض کند. ثالثاً: از نقض تکلیف مذکور، خسارتی به زیان دیده وارد آید.

^۲- G Edward White, Tort Law in America, p ۲۰; Alan Calnan, Opcit: ۵۴-۷۸

^۳- G Edward White, Ibid.

تصویب قانون مسئولیت مدنی در سال ۱۳۲۹، تحت تأثیر حقوق اروپایی^۱ به معنای تثبیت جایگاه مسئولیت مبتنی بر تقصیر در ایران بوده است. رابطه‌ی ماده‌ی ۱ قانون مسئولیت مدنی با ماده‌ی ۳۲۸ قانون مدنی را باید رابطه‌ی عموم و خصوص مطلق دانست نه عموم و خصوص من وجه^۲. زیرا در ماده‌ی ۳۲۸ برای جبران زیان سه شرط لازم است: وجود ضرر، عمل زیان بار، رابطه‌ی سببیت. بنابراین در صورت وجود این سه شرط بدون نیاز به اثبات تقصیر، خسارت باید جبران شود. اما ماده ۱ ق.م.م، امر دیگری را بر سه مورد فوق افزوده است. در این قانون اثبات تقصیر (عمدی یا غیرعمدی) به عهده‌ی شاکی یا زیان دیده قرار داده شده است.^۳

برخی اساتید معتقدند ماده‌ی ۱ ق.م.م.ن نسخ قواعد اتلاف است، زیرا رابطه‌ی سببیت کافی نبوده و شرط ایجاد مسئولیت تقصیر است. بنابراین ماده‌ی مذکور با قواعد اتلاف، علی‌الخصوص، اتلاف غیرعمد در تعارض بوده و قانون لاحق

۲- بهرامی احمدی، حمید، مسئولیت مدنی، میزان، چ ۱، ۱۳۸۸، ص ۱۸۷

۳- برخی رابطه‌ی این دو را عموم و خصوص من وجه دانسته‌اند و در اثبات این امر بیان داشته‌اند: از یک سو ماده‌ی ۱ ق.م.م.ن عام است چون هم خسارات معنوی را مطرح نموده و هم خسارات مادی را، از سوی دیگر ماده‌ی ۳۲۸ عام است زیرا شخص را چه تقصیر کرده باشد چه نه، ضامن می‌داند (سید حسین صفایی، حبیب‌الله رحیمی، مسئولیت مدنی، ص ۸۴). اما در پاسخ بدین استدلال باید بیان داشت که مطرح نشدن خسارت معنوی در ماده ۳۲۸ به معنای پذیرفته نبودن آن نبوده است و این سکوت به راحتی با لاضرر قابل جبران است. بنابراین سکوت ماده‌ی ۳۲۸ دلیلی برخاص بودن آن نسبت به ماده‌ی ۱ ق.م.م.ن نمی‌باشد.

۱- امامی، سید حسن، حقوق مدنی، اسلامیه، ج ۱، چ بیست و ششم، ۱۳۸۵، ص ۵۸۷؛ حسینی نژاد، حسینقلی، مسئولیت مدنی، مجد، چ ۱، ۱۳۸۹، ص ۱۶۵

قوانین سابق را نسخ می‌نماید.^۱ اما به نظر می‌رسد باید دیدگاهی را پذیرفت که بیان می‌دارد ماده ۱ به معنای ممنوع شناختن مسئولیتهای بدون تقصیر نیست.^۲ زیرا اولاً: از لحاظ منطقی ماده ۱ تعارضی با قاعده‌ی اتلاف نداشته و تنها مفهوم مخالف آن دلالت بر نپذیرفتن مسئولیت مدنی دارد. ثانیاً: قواعد اتلاف از جهت موضوع در برابر قانون مسئولیت مدنی خاص بوده و در نتیجه بین خاص قدیم و عام جدید، عام ناسخ خاص نمی‌شود. ثالثاً: اصل ۴ قانون اساسی تفسیری را می‌پذیرد که سازگارتر با حقوق اسلام باشد و اتلاف را نسخ ننماید. رابعاً: در صورت پذیرش این امر که قانون تلف مستقیم مال دیگری را تقصیر دانسته، تعارضی به وجود نخواهند آمد و توهّم نسخ ضمنی از بین می‌رود. خامساً: تقصیر در مفهوم اجتماعی تجاوز از رفتار انسانی متعارف است و تمرکز بر این امر امکان تعارض را در بسیاری موارد می‌کاهد. سادساً: مصلحت اجتماعی اقتضای آن دارد که مسئولیت بدون تقصیر حذف نشود و نظام حقوقی موجود در هم نریزد.

۲- امیری قائم مقام، عبدالمجید، میزان، حقوق تعهدات، ج ۱، چ ۳، ۱۳۸۵، ص ۱۸۹؛ وکیلی، ۱۳۴۴، ص ۲۲ و نجومیان، زمینه‌ی حقوق تطبیقی، ص ۲۴۸ به نقل از قاسم زاده، مرتضی، مسئولیت مدنی، میزان، چ هفتم، ۱۳۸۸، ص ۵۷

۳- کاتوزیان، ناصر، الزام‌های خارج از قرارداد، پیشین، ص ۲۱۷؛ کاتوزیان، ناصر، وقایع حقوقی، انتشار، چ یازدهم، ۱۳۸۵، ص ۳۳؛ امامی، سید حسن، جزوه‌ی مسئولیت مدنی، ۱۳۵۱، ص ۱۳ به نقل از کاتوزیان، ناصر، الزام‌های خارج از قرارداد، ص ۲۱۸؛ جعفری لنگرودی، محمد جعفر، «شرط عدم مسئولیت»، ۱۳۴۴، ص ۱۱۱ به نقل از قاسم زاده، مرتضی، مسئولیت مدنی، ص ۵۸

در مورد تسبیب باید گفت به نظر می‌رسد در فقه اسلام نمی‌توان برای این قاعده استقلال قایل شد، هر چند در این مورد نظر مخالفی هم وجود دارد.^۱ زیرا تفکیک بین اتلاف و تسبیب در فقه منطقی نبوده و مدلول «من اتلف مال الغیر فهو له ضامن» که در نگاه اول تنها شامل اتلاف به مباشرت است را باید به طور تبعی شامل تسبیب هم دانست^۲ و تسبیب را هم نوعی اتلاف در نظر گرفت.^۳ با این وجود در حقوق ایران باید اتلاف و تسبیب را مستقل از یکدیگر دانست و برای تسبیب اصالت قایل شد. به نظر می‌رسد وضع قانون مسئولیت مدنی خود مهر تأییدی بوده بر اهمیت و استقلال تسبیب.

تسبیب یعنی فراهم آوردن سبب تلف مال غیر و برای تحقق این موجب ضمان قهری وجود تقصیر شرط است. البته لزوم تقصیر به صراحت در هیچ ماده‌ای نیامده اما در برخی موارد مسئولیت منوط است به وجود خطای مسبب که از آن جمله می‌توان به ماده ۳۳۱ تا ۳۳۴ ق.م.ا اشاره نمود.^۴ بنابراین برای تعریف تسبیب می‌توان عناصری را برشمرد.^۵ این عناصر عبارتند از: وجود فعل یا ترک فعل،

۱- صدر، سید محمد باقر، بحوث فی الفقه، ج ۴، ص ۳۱۹ به نقل از حکمت‌نیا، محمود، مسئولیت

مدنی در فقه، پژوهشگاه علم و فرهنگ اسلامی، چ ۱، ۱۳۸۶، ص ۱۰۷

۲- عمید زنجانی، عباسعلی، موجبات ضمان، میزان، چ ۲، ۱۳۸۹، ص ۱۲۰

۳- محقق داماد، سید مصطفی، قواعد فقه، بخش مدنی ۱، مرکز نشر علوم اسلامی، چاپ بیست و ششم، ۱۳۸۹، ص ۱۱۷

۴- کاتوزیان، ناصر، الزام‌های خارج از قرارداد، ج ۲، ص ۲۱۲

۵- جعفری لنگرودی، محمدجعفر، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، گنج دانش، ج ۲، چ ۱، ۱۳۹۰،

ص ۱۲۱۳؛ جعفری لنگرودی، محمدجعفر، محشای قانون مدنی، گنج دانش، چ ۲، ذیل ماده ۳۳۱

و مواد ۵۴۸ و ۵۸۹ طرح اصلاح قانون مدنی

احتمال نوعی وقوع ضرر، انتساب عرفی اضرار به فاعل یا تارک فعل و قابلیت نکوهش مرتکب (یا عدوان عرفی).

در مورد مسئولیت‌های بدون تقصیر در حقوق ایران نیز باید به‌اتلاف در ماده‌ی ۳۲۸ قانون مدنی اشاره کرد، که بی‌شبهت به ماده‌ی ۱۳۸۲ قانون مدنی فرانسه نیست.^۱ در این ماده نظریه‌ی خطر یا مسئولیت را به راحتی می‌توان دریافت.^۲ اتلاف مصدر عربی است از باب افعال و از آنجا که باب افعال برای متعدی کردن فعل لازم به کار برده می‌شود، پس اتلاف یعنی تلف نمودن. تلف نمودن عرفاً در مفهوم از بین بردن کلی یا جزیی مال بکار می‌رود. ممکن است مالی از نظر مادی نابود شود یا اصلاً از جهت فیزیکی دچار تغییری نشده ولی خاصیت خود را از دست دهد؛ در هر صورت اتلاف محقق شده است.^۳

ممکن است گفته شود صرف تلف مال دیگری به مباشرت، خود تقصیر است؛ همانطوری که عهدشکنی تقصیر است. اما این گفته را نمی‌توان تأیید نمود زیرا در عهدشکنی، اماره‌ی قانونی انتساب اجرا نشدن قرار داد به عمل مدیون، طرف قرارداد را از اثبات انتساب و استناد معاف می‌کند و باعث می‌شود اصل بر مسئولیت متعهد باشد. در حالی که در اتلاف چنین اماره‌ای به سود مالک موجود نیست و اوست که باید انتساب تلف به خواننده را اثبات نماید. البته معمولاً احراز

۱- حسینی نژاد، حسینقلی، پیشین، ص ۱۴۵

۲- امامی، سیدحسن، پیشین، ص ۳۸۶؛ یزدانیان، علیرضا، قلمرو مسئولیت مدنی، ادبستان،

چ ۱۳۷۹، ص ۵۴

۳- عباسلو، بختیار، مسئولیت مدنی، میزان، چ ۱، ۱۳۹۰، ص ۵۱

رابطه‌ی علیت بین فعل مرتکب و تلف در صورتی امکان دارد که کاری نامتعارف سرزده باشد یا تجاوزی به عمد رخ داده و ضامن مسبوق به تجاوز بوده باشد.^۱ به طور کلی در مسئولیت‌های بدون تقصیر اگر فاعل زیان مرتکب تقصیر شده باشد، زیان دیده برای مطالبه‌ی خسارت، دو راه پیش رو دارد: یا می‌تواند بدون اثبات تقصیر، انتساب زیان را به فاعل اثبات نموده و یا با اثبات تقصیر، جبران خسارت را مطالبه نماید. البته این در حالتی است که هر دو نوع مسئولیت مربوط به یک شخص باشد. اما در موردی که دو نوع مسئولیت (یکی بدون تقصیر و دیگری مبتنی بر تقصیر) به دو شخص منتسب باشند، به نظر مسئولیت مبتنی بر تقصیر مقدم است. برای مثال در ماده‌ی ۱۲۱۶ قانون مدنی، مسئولیت مبتنی بر تقصیر محافظ در عدم مراقبت کافی، مقدم است بر مسئولیت بدون تقصیر صغیر. همچنین است در ماده‌ی ۷ قانون مسئولیت مدنی.^۲ (اتلاف به عنوان قاعده‌ای الگویی برای مسئولیت بدون تقصیر در بسیاری از آرای دیوان عالی کشور هم مد نظر قرار گرفته است که از آن جمله میتوان به آرای شعب ۱۰، ۱۸ و ۲۱ دیوان عالی کشور در سال ۱۳۷۲ اشاره نمود.^۳)

۲. مسئولیت ناشی از بی احتیاطی

-
- ۴- کاتوزیان، ناصر، الزام‌های خارج از قرارداد، پیشین، ص ۲۱۱؛ جعفری لنگرودی، محمد جعفر، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، حاشیه ماده ۳۲۸؛ جعفری لنگرودی، محمد جعفر، تاثیر اراده در حقوق مدنی، گنج دانش، چ ۲، ۱۳۸۷، ص ۱۱۷
- ۱- قاسم زاده، مرتضی، مبانی مسئولیت مدنی، میزان، چ پنجم، ۱۳۸۷، ص ۳۵۱
- ۲- بازگیر، یدالله، قانون مدنی در آیین آرای دیوان عالی کشور (سقوط تعهدات و ضامن)، فردوسی، چ ۲، ۱۳۸۷، ص ۳۴۷

امروزه در اغلب کشورهای اروپایی، مسئولیت ناشی از بی احتیاطی در خط مقدم دعاوی حقوقی مسئولیت مدنی قرار دارد. البته فرانسه در این بین یک استثناست؛ زیرا در حقوق آن کشور مسئولیت «حفاظت» از مسئولیت ناشی از بی احتیاطی پیشی جسته است.^۱ در حقوق انگلستان نیز دعاوی ناشی از بی احتیاطی مهم ترین حوزه‌ی مسئولیت مدنی به شمار آمده^۲ و اغلب دعاوی مسئولیت مدنی این کشور تحت عنوان «بی احتیاطی» اقامه می‌شوند.^۳ مسئولیت ناشی از بی احتیاطی، غیرمنسجم ترین حوزه‌ی حقوق مسئولیت مدنی انگلستان است که به سختی می‌توان در ماهیت، ساختار و اجرای آن به نظمی تمام عیار رسید.^۴ این حوزه‌ی حقوقی بیشتر در عرف و هنجارهای اجتماعی ریشه دارد تا مبانی اخلاقی؛^۵ در این نوع از مسئولیت تعامل و تقابل ریسک‌های اجتماعی است که بی احتیاطی را توجیه می‌کند، و اگر این تعادل مطرح نباشد باید رو به مسئولیت‌های بدون تقصیر آورد.^۶ آغازگر مفاهیم نوین بی احتیاطی در انگلستان را می‌توان دعوای «دوناگ علیه استیونسون»^۷ و خطابه‌ی به یادماندنی «لرد آتکین»^۱ دانست که بی احتیاطی و

^۱- Christian Von Bar, Ulrich Drobnig, The interaction of contract law and tort, p ۴۶-۴۷

^۲- David Barker, Colin Padfield, Law Made Simple, p ۲۰۳

^۳- Vivienne Harpwood, Opcit: ۲۲۳

^۴- Alan Calnan, Opcit: ۷۴

^۵- Peter Decruze, Opcit: ۳۳۵

^۶- Gerald Postema, Philosophy and the law of Torts, p ۳۱

^۷- Donoghue v. Stevenson [۱۹۳۲] Ac ۵۶۲

در این پرونده، خواهان (خانم دوناک) پس از نوشیدن آبجوی زنجبیلی، متوجه بقایای لاشه حلزونی فاسد شده در بطری شد و در نتیجه این امر به ادعای خودش حالتش متغیر شده و دچار ناراحتی‌هایی در معده هم گردید. در این دعوا قضات با اکثریت ۳ به ۲، مسئولیت و تکلیفی برای کمپانی تولیدکننده، در مقابل مصرف کننده در نظر گرفتند. پیش ازین ماجرا تا زمانی که قراردادی

مسئولیت ناشی از آن را به نظم درآورده و تعریفی کلی از آن ارائه داد.^۲ البته ۱۶ سال پیش از این، «کاردوزو»^۳، قاضی سرشناس آمریکایی تلاشی مشابه در این راه صورت داده بود.^۴

بی احتیاطی را می توان عدم به کارگیری مراقبت و احتیاطی دانست که شخص محتاط و معقول در شرایط مشابه به کار می گیرد.^۵ به بیان دیگر بی احتیاطی را بی دقتی گویند که منجر به نقض مقصرانه ی تکلیف می شود.^۶ بنابراین تعریف، در این نوع مسئولیت بحث از فعل یا ترک فعل غیرمتعارف و عمل قابل ملامت خوانده است که سبب ورود خسارت به خواهان می شود.^۷ در نتیجه برای اثبات

بین طرفین وجود نمی داشت، مسئولیتی هم برای چنین خوانده ای که هیچ گونه ارتباط مستقیمی با خواهان نداشته، در نظر گرفته نمی شد. بنابراین رای مذکور تحولی در حقوق انگلستان بوجود آورد.

^۱ - Lord Atkin

^۲ - Reinhard Zimmermann, The Law of Obligation, p ۹۱۱

^۳ - B. Cardozo

^۴ - Macpherson v. Buick Motor Co. ۱۱۱ NE ۱۰۵۰ (NYCA ۱۹۱۶)

در این دعوی نیز دادگاه نیویورک برای تولیدکننده (کمپانی بیوک) مسئولیتی در قبال آخرین مصرف کننده ای که ارتباطی مستقیم با تولید کننده نداشت، شناخت و حقی به مصرف کننده برای اقامه دعوی اعطا کرده بود. (البته قواعد مسئولیت ناشی از کالاها در آمریکای امروزی متفاوت است.)

^۵ - Bryan A Garner, Black's Law Dictionary, Negligence

^۶ - Elizabeth Martin, Oxford dictionary of Law, Negligence

^۷ - Ellen F Paul, Fred D Miller, Jeffery Paul, Responsibility: ۵۴

مسئولیت ناشی از بی احتیاطی لازم است سه امر اثبات گردد. اول: وجود تکلیف مراقبت و احتیاط، دوم: نقض تکلیف، سوم: ورود خسارت.^۱

البته در حقوق ایران نمی توان بی احتیاطی یا عمد اشخاص را به عنوان دو موجب مستقل برای ایجاد مسئولیت شناخت، بلکه هریک از این دو مفهوم، نیمی از پیکره ی کلی تسبیب و ماده ی ۱ ق.م.م را تشکیل می دهند. یعنی گاه باید تسبیب عمدی را در نظر داشت و گاه تسبیب غیر عمدی؛ گاه حکم ماده ی ۱ ق.م.م را برای اعمال عمدی مرتکب در نظر گرفت و گاه برای اعمال غیر عمدی (یا از روی بی احتیاطی) او.

۲-۱ وجود تکلیف مراقبت (و احتیاط)

در حقوق انگلستان و کانادا معمولاً بحث تکلیف مراقبت را محدود به مسئولیت مدنی و بی احتیاطی می نمایند. اگرچه گاهی در مسئولیت های قراردادی هم آن را به کار می گیرند، اما معنی خاص و دقیق آن اختصاص پیدا می کند به مباحث مربوط به بی احتیاطی و مسئولیت های ناشی از آن.^۲ وجود تکلیف مراقبت اولین مورد از موارد سه گانه ای است که باید برای اثبات دعوی بی احتیاطی ثابت گردد. کارکرد اصلی تکلیف مراقبت تحدید مرزهای مسئولیت ناشی از بی احتیاطی است. بنابراین اگر تکلیف برای رعایت احتیاط و مراقبت های لازم و متعارف وجود نداشته باشد، بی احتیاطی اشخاص مسئولیتی به بار نخواهد آورد.^۳

^۱ - W.J Brown, GCSE Law, p ۱۸۳; Timothy L.Hall, The U.S Legal System, vol.II, p ۶۵۵

^۲ - John Cartwright, Stefan Vogenaur, Simon Whittaker, Reforming the French law of obligation, p ۵۵

^۳ - David Barker, Colin Padfield, Opcit:۲۰۳; Peter Cane, Atiyah's Accidents, Compensation, and the Law, p۳۰

در کامن‌لا و علی‌الخصوص انگلستان هر شخص نسبت به تمامی افراد جامعه مکلف به رعایت احتیاط و مراقبت نیست و تنها نسبت به گروه خاصی چنین تکلیفی دارد: هر شخص تنها در صورتی مکلف به رعایت احتیاط و مراقبت است که اولاً: قابلیت پیش بینی زیان وجود داشته باشد^۱ (در حقوق آمریکا لازم است قابلیت پیش بینی زیان دیده وجود داشته باشد) ثانیاً: نوعی رابطه خاص بین خواهان و خوانده موجود بوده باشد. یعنی بین وارد کننده زیان و زیان دیده، قرابت وجود داشته باشد.^۲ (قرابت می‌تواند نزدیکی زمانی و مکانی خواهان و خوانده، نزدیکی سببی یا نسبی آنها، روابط پیش قراردادی بین آنان، یا هر نوع رابطه‌ای باشد که نوعی ارتباط و نزدیکی بین آنان ایجاد میکند). ثالثاً: ایجاد تکلیف احتیاط و مراقبت نیز، عادلانه، منصفانه و متعارف بوده باشد.^۳ شرط سوم برای آن است که دست قاضی در صدور حکم با توجه به شرایط عرفی و اجتماعی و مصالح قضایی باز باشد.^۴

به نظر می‌رسد در حقوق ایران بر خلاف انگلستان برای ایجاد تکلیف احتیاط و مراقبت لازم نیست شروطی در نظر گرفته شود. یعنی هر شخص را باید مکلف به رعایت احتیاط در برابر کل اجتماع شناخت و در این امر محدودیتی در نظر نگرفت. زیرا اولاً: قاعده‌ی لاضرر که مبنایی قابل توجه برای حقوق مسئولیت مدنی ایران محسوب می‌شود، چه از جهت مفاد حقوقی روایت و چه از جهت مفهوم «ضرر و ضرار» عمومیت و اطلاقی دارد که برای آن محدودیتی در نظر

^۱- Forseeability

^۲- Proximity

^۳- Fair, Just and Reasonable

^۴- Policy Reasons

گرفته نشده است. ثانیاً: با توجه به ماده‌ی ۱ ق.م.م («هر شخص مکلف است ...»)
دلیلی برای محدود نمودن تکالیف موجود دیده نمی‌شود. ثالثاً: تفسیر موسع از
تکالیف موجود و مصرح در قوانین (حقوق مدنی) ایرادی ندارد.^۱
آن چه برای گسترش موارد تکلیف در رویه قضایی انگلستان و آمریکا
ضرورت دارد، حفظ انسجام طولی و عرضی است. انسجام طولی یعنی تطابق و
همگامی هر مورد از تکالیف نوظهور با سیر تاریخی و گذشته‌ی سایر تکالیف
موجود. و انسجام عرضی به معنای سازگاری موارد تکلیف در بی‌احتیاطی و
مسئولیت مدنی با دیگر حوزه‌های حقوق مسئولیت مدنی و حقوق به طور کلی
است.^۲ در مورد موارد تکلیف مراقبت و احتیاط در حقوق انگلستان باید گفت،
علی‌رغم تمامی محدودیت‌ها، مصونیت‌ها و معافیت‌ها، هنوز هم آرا و سابقه‌ی
قضایی قابل توجهی از موارد تکلیف در انگلستان و آمریکا وجود دارد.^۳ به عنوان
نمونه تکالیف پزشکان، وکلا، مدیران شرکتها و... از جمله‌ی این مواردند. البته در
بعضی موضوعات، رویه قضایی تمایل زیادی به ایجاد تکلیف ندارد. برای مثال در
عمل برای نیروهای پلیس، قضات و سازمان‌های عمومی به ندرت تکلیف و
مسئولیتی در نظر می‌گیرند، همچنین است در مورد خسارات معنوی و ترک فعل.
در حقوق ایران نیز تکالیف مراقبت مطروحه در قوانین مختلف را می‌توان
تحت عناوین «تکالیف ناشی از دارندگی یا مالکیت اموال»، «تکالیف ناشی از شغل

۱- نوعی، الباس، پایان نامه «تکلیف مراقبت (و احتیاط) در حقوق ایران و انگلستان»، دانشکده

حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، بهمن ۱۳۹۱، صص ۱۱۸-۱۱۳

^۲- Alan Calnan, Opcit, p^{۹۸}

^۳- Vivienne Harpwood, Opcit, p^{۲۳۲}

و تخصص» و «تکالیف مراقبت و فعل غیر» بررسی نمود که البته دامنه تکالیف موجود قابل گسترش است.

۲-۲ نقض تکالیف مراقبت و احتیاط (الگوی مراقبت و احتیاط)

پس از اثبات وجود تکالیف، لازم است اثبات شود که خواننده تکالیف مراقبت موجود را نقض کرده است. نقض تکالیف زمانی صورت می‌پذیرد که شخص در به کارگیری درجه‌ای از مراقبت و احتیاط، که اشخاص متعارف و معقول به کار می‌گیرند، کوتاهی کند.^۱ از این رو مفهوم مراقبت متعارف، به عنوان الگوی مراقبت، مبنایی است برای حقوق مسئولیت مدنی، تا دادگاه با توسل به الگویی نوعی، متعارف بودن اعمال شخص را بررسی کند.^۲ البته در تشخیص الگوی مراقبت و احتیاط عوامل متعددی تأثیرگذارند، از جمله: میزان احتمال وقوع خسارت، شدت خسارات محتمل الوقوع، امکان احتراز از خطر، سودمندی اجتماعی عمل خواننده و معمول (نه ضرورتاً معقول) بودن عمل خواننده.^۳ اگر خواننده با توجه به شرایط و اوضاع و احوال موجود متعارف و معقول عمل نکرده باشد، ناقض تکالیف مراقبت و احتیاط بوده، در نتیجه مسئول شناخته خواهد شد.^۴ پس الگوی مراقبت و احتیاط بیان‌کننده عملی است که شخص می‌بایست انجام می‌داده نه عملی که می‌توانست انجام دهد. نوعی بودن الگوی مراقبت نیز از آن جهت است که تعیین الگوی خاص رفتاری برای هر مورد و با توجه به توانایی و صلاحیت‌های اشخاص، امری است بس دشوار و زمان‌بر.^۵

^۱ - Bryan A Garner, Opcit, Standard of care

^۲ - Lisa Schaffer, Opcit, p^۲

^۳ -Richard Owen, Essential Tort law, p^{۳۲-۳۳}; Graham Stephenson, Opcit, p^{۹۷}; Catherine Elliott, Frances Quinn, Tort law, p^{۸۴}

^۴ - W.J Brown, Opcit, p^{۱۸۶}.

^۵ - Peter Cane, Atiyah's Accidents and ... , Opcit, p. ۴۸

در پایان باید گفت به نظر می‌رسد شخص متعارف و معقول در تمامی نظام‌های حقوقی مفهومی مشابه دارد و ایران نیز از این قاعده مستثنی نیست: شخص متعارف و معقول در حقوق ایران، انسان معقول در کامن‌لا، پدر خوب خانواده در فرانسه، شخص معمولی در آلمان، پدر صالح (مرد عاقل یا مرد عادی) در کشورهای عربی و ... همگی معنا و معیار واحدی را در نظر دارند.^۱

۲-۳ ورود خسارت

پس از اثبات وجود تکلیف و نقض آن توسط خوانده، خواهان باید ثابت نماید بی‌احتیاطی خوانده به او زیانی وارد نموده است. هر چقدر هم بی‌احتیاطی و غفلت خوانده شدید و غیرقابل اغماض بوده باشد، اگر خسارتی به خواهان وارد نیاید، خوانده مسئولیتی نخواهد داشت.^۲ برای اثبات ورود خسارت لازم است اولاً: رابطه‌ی سببیتی بین عمل مرتکب و عواقب ناشی از آن وجود داشته باشد.^۳ در حقوق انگلستان گاه رابطه سببی تنها بین یک عامل، با خسارات وارده برقرار است که در این صورت همان عامل، مسئول خسارات وارده شناخته خواهد شد.^۴ گاه نیز از بین چند عامل، تنها یک مقصر وجود دارد که در این صورت با توجه به معیارهایی چون «عامل اصلی» و «عامل افزاینده‌ی ریسک وقوع خسارات»، سبب

۱- بادینی، حسن، «نگرشی تطبیقی به معیار انسان معقول و متعارف»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، دوره ۴۰، شماره ۱، بهار ۸۹، ص ۷۴؛ کاتوزیان، ناصر، الزام‌های خارج از قرارداد، ج ۱، پیشین، ص ۱۸۴؛ قاسم زاده، سید مرتضی، مبانی مسئولیت مدنی، ص ۴۷؛ حسینی نژاد، حسینقلی، پیشین، ص ۴۳

^۲- W.J Brown, *Opcit*, p ۱۸۷

^۳- Bryan A Garner, *Opcit*, causation

^۴- But For Test

واقعه شناخته خواهد شد. هر گاه نیز عامل مقصر (مقصر مجمل)، مستتر باشد بین چند عامل، باید قایل به مسئولیت تضامنی عاملین شد. در مواردی نیز که چند عامل مقصر در حادثه وجود دارند (مقصرین متعدد) مسئولیت نسبت به درجه تاثیر، تقسیم خواهد می‌شود.^۱ ثانیاً خسارات وارده از انواعی باشند که متعارفاً قابل پیش‌بینی بوده است.

در حقوق ایران نیز می‌توان رابطه سببیت را همانند قواعد حقوق انگلستان مطرح نمود (یعنی سه حالت مقصر واحد، مقصر مجمل و مقصرین متعدد). در مورد مقصر مجمل و مقصرین متعدد اختلاف نظر بسیار است. در مورد اول برخی مسئولیت تضامنی را پذیرفته‌اند^۲؛ عده‌ای توسل به قرعه می‌جویند^۳؛ گروهی نیز تساوی در مسئولیت را در نظر می‌گیرند^۴. که نظر اخیر مقبول به نظر می‌رسد. در مواردی که مقصرین متعددی در حادثه دخالت داشته‌اند، عده‌ای عقیده به مسئولیت تضامنی دارند^۵. در حالی که برخی تساوی در مسئولیت را پذیرفته‌اند^۶. با این وجود به نظر می‌رسد باید بین حالات مختلف قایل به تفکیک شد و گاه

۱- نوعی، الیاس، پیشین، ص ۹۷ به بعد

۲- کاتوزیان، ناصر، الزام‌های خارج از قرارداد، ج ۱ پیشین، ص ۴۳۵

۳- صفایی، سیدحسین، رحیمی، حبیب‌الله، مسئولیت مدنی، سمت، ج ۲، ۱۳۹۰، ص ۲۱۸؛ باریکلو، علیرضا، مسئولیت مدنی، میزان، ج ۱، ۱۳۸۹، ص ۱۳۴؛ قاسم‌زاده، سید مرتضی، مسئولیت مدنی، ص ۹۴، بهرامی احمدی، حمید، مسئولیت مدنی، ص ۴۱

۴- عباسلو، بختیار، پیشین، ص ۱۰۱

۵- کاتوزیان، ناصر، الزام‌های خارج از قرارداد، ج ۱ پیشین، ص ۴۸۲، امیری قائم مقام، عبدالمجید، پیشین، به نقل از ناصر کاتوزیان، همان؛ حسینی نژاد، حسینقلی، پیشین، ص ۸۶

۶- بهرامی احمدی، حمید، مسئولیت مدنی، پیشین، ص ۱۱۵؛ باریکلو، علیرضا، پیشین، ص ۱۴۵

مسئولیت تضامنی عاملان را پذیرفت و گاه مسئولیت را به صورت مساوی بین آنان تقسیم نمود.^۱

در مورد شروط زیان قابل جبران در حقوق مسئولیت مدنی ایران نیز باید گفت، علاوه بر قابلیت پیش بینی زیان، مسلم و مستقیم بودن نیز از دیگر شروط لازم برای اثبات آن به شمار می‌آیند.

۳. مسئولیت ناشی از عمد

مسئولیت مدنی ناشی از سوء نیت شخص مرتکب را گویند و از انواع آن می‌توان به ایراد ضرب و جرح، توقیف غیرقانونی و تجاوز به املاک اشاره کرد.^۲ این نوع مسئولیت مدنی به دلیل «اصل عدم اضرار»^۳ به وجود آمده است. زیرا اضرار عمدی به غیر به معنای نادیده گرفتن آزادی و برابری دیگران بوده و قابل سرزنش و نکوهش می‌باشد. البته تجربه و عقل دریافته که گاه اضرار به غیر تحت شرایطی موجه است، برای مثال دفاع مشروع.^۴

مسئولیت ناشی از عمد با مسئولیت ناشی از بی‌احتیاطی تفاوت‌هایی دارد: مسئولیت ناشی از بی‌احتیاطی بر عرف و هنجارهای اجتماعی تکیه می‌کند، حال آنکه مسئولیت ناشی از عمد بیشتر ریشه‌های اخلاقی دارد. هم‌چنین در مسئولیت ناشی از عمد قاعده کلی، عدم اضرار است، اما در مسئولیت ناشی از بی‌احتیاطی منافع طرفین، تجربه و عرف همگی دارای اهمیت هستند و مجموعه این عوامل و

۷- عباسلو، بختیار، پیشین، ص ۹۱ به بعد

^۲- Bryan A Garner, Opcit, Intentional Torts

^۳- Do- No- Harm Principle

^۴- Alan Calnan , Opcit, ۵۴

فاکتورها در تعیین شخص بی احتیاط تاثیر گذارند.^۱ علاوه بر این در بی احتیاطی لازم است رابطه‌ای خاص^۲ بین زیان دیده و مرتکب وجود داشته باشد، در حالی که در مسئولیت ناشی از عمد چنین رابطه‌ای ضرورت ندارد. از دیگر تفاوت‌های مهم این دو نوع مسئولیت نیز می‌توان به ضرورت وجود «عمد» (عنصر معنوی) در مسئولیت‌های عمدی اشاره نمود. هم چنین اصولاً در مسئولیت‌های ناشی از عمد، شخص واردکننده‌ی زیان مسئول تمامی خسارات دور و نزدیکی است که وارد آمده، حال آنکه در مسئولیت‌های ناشی از بی احتیاطی شخص تنها مسئول خسارات نزدیک و قابل پیش بینی خواهد بود.^۳

در حقوق ایران نیز همانند انگلستان برای آن که این نوع اضرار مسئولیت شخص مرتکب را در پی داشته باشد، لازم است اعمال شخص مذکور (اعم از فعل و ترک فعل) عامدانه بوده باشند. همین قصد و عمد در ورود زیان کافی است تا وارد کننده‌ی زیان، مسئول شناخته شود. البته همان طور که در مورد بی احتیاطی هم بیان شد، در حقوق مسئولیت مدنی ایران نمی‌توان اضرار به عمد را به عنوان موجبی مستقل برای ایجاد مسئولیت شناخت. بنابراین در حقوق ایران، عمد و بی احتیاطی، هر یک، جزیی از قاعده‌ی سببیت و حکم ماده ۱ ق.م.م را تشکیل می‌دهند.

۳-۱ اضرار عمد به اشخاص

^۱ - Ibid, p۷۷

^۲ - Special Relationship

^۳ - Dan priel, "A public role for the international torts", p۸

در اضرار عمد به اشخاص یا تجاوز به اشخاص، مرتکب، خسارتی به خود شخص زیان دیده وارد می‌آورد نه اموال او. مهم‌ترین این نوع مسئولیت را می‌توان ایراد ضرب و جرح، تهدید به ضرب و بازداشت (یا توقیف) غیرقانونی دانست.^۱

الف) در ایراد ضرب و جرح هرگونه تماس با دیگری را می‌توان مسئولیت آور دانست و ضرورتی ندارد که حتماً خشونت یا صدمات جسمانی وجود داشته باشد.^۲ زیرا اشخاص حقی نسبت به تمامیت جسمانی خود دارند که مورد حمایت است.^۳ البته تماس‌ها و برخورد‌های متعارف و روزمره را نباید مسئولیت آور پنداشت. برای مثال ضربه‌ای آرام که برای آگاه نمودن شخصی به او وارد می‌شود یا فشاری که ناشی از تراکم جمعیت در محلی مثل بازار وارد می‌آید را نباید ایراد ضرب و جرح عمدی دانست.^۴

ب) هر چند اغلب تهدید به ضرب، با ایراد ضرب و جرح همراه است، اما فرض تهدید بدون ایراد ضرب فرضی محال نیست. صرف ایجاد بیم و هراس کافی است برای تحقق مسئولیت، مشروط بر آن که تهدید قریب الوقوع و نامشروع بوده باشد و شخصی متعارف را نیز تحت تأثیر قرار دهد.^۵

ج) توقیف غیرقانونی زمانی صورت می‌پذیرد که بدون رضایت شخص و به صورتی نامشروع او را محدود نموده و از امکان جابجایی ارادی او جلوگیری به

^۱ - Vivienne Harpwood, Opcit, p^{۲۹۹}; Richard Owen, Opcit, p^{۸۱}

^۲ - Catherine Elliott, Frances Quinn, Opcit, p^{۳۲۱}

^۳ - Lisa Schaffer, Opcit, p^{۱۹}

^۴ - Vivienne Harpwood, Opcit, p^{۲۹۹}

^۵ - John Cooke, Opcit, p^{۳۹۲}; Catherine Elliott, Frances Quinn, Opcit, p^{۳۲۰}

عمل آید. البته باید توجه داشت که حتی جهل خواهان به توقیف مذکور، در زمان وقوع، خواننده را از مسئولیت بری نمی‌نماید.^۱

۳-۲- اضرار عمد به اموال

اضرار به اموال یا تجاوز به اموال ممکن است نسبت مال غیر منقول و یا منقول شخص صورت پذیرد.

الف) تعدی و تجاوز به اموال غیر منقول عموماً به شکل ورود غیرمجاز در ملکی که محصور بودن آن قابل رویت و آشکار است، رخ می‌دهد.^۲ تجاوز به ملک دیگری ممکن است به سه صورت تحقق یابد:^۳ ورود به ملک غیر، بقاء و تصرف ملک غیر، قرار دادن اشیا و اموال در ملک غیر. آن چه در تمامی این حالات ضرورت دارد آن است که اولاً آنچه مورد تجاوز قرار گرفته، ملک باشد، ثانیاً: ملک در تصرف شخصی بوده باشد، اعم از اینکه تصرف به دلیل مالکیت باشد یا رابطه‌ی استیجاری و... ثالثاً: مداخله‌ای مستقیم و فیزیکی هم صورت گرفته باشد.^۴ در موردی نیز که شخص اجازه‌ی ورود به ملک را داشته اما از حق ورود خود سوءاستفاده می‌کند، تحت همین عنوان مسئولیت خواهد داشت. مثلاً شخصی که برای نقاشی آشپزخانه‌ی منزلی وارد شده، اما بدون اجازه وارد پذیرایی یا اتاق خواب می‌شود را نیز می‌توان تحت همین عنوان مورد اقامه دعوی قرار داد.^۵

^۱- Graham Stephenson, Opcit, ۴۹۵

^۲- Bryan A Garner, Opcit, trespass; Elizabeth Martin, Opcit, trespass

^۳- W.JBrown, Opcit, ۱۹۳

^۴- Catherine Elliott, Frances Quinn, Opcit^{۳۴۰}; Richard Owen, Opcit, p۱۲۱

^۵- Thomas W. Merrill, Henry E. Smith, The Oxford introduction to US law of property, p۸۵

ب) هرگونه تجاوز و تعدی به اموال منقول در اثر تماس مستقیم و فیزیکی با مال یا جابجایی آن صورت پذیرد هم مسئولیت به بار خواهد آورد. برای مسئول شناختن مرتکب لازم است اولاً: مداخله‌ی فیزیکی صورت پذیرد ثانیاً: مال، منقول باشد ثالثاً: مال مذکور در تصرف متصرف بوده باشد.

۴. مسئولیت بدون تقصیر

در مسئولیت‌های بدون تقصیر، صرف اثبات ورود خسارت ناشی از عمل مرتکب کفایت نموده و نیازی به اثبات تقصیر نیست.^۱ کشورهای مختلف در مورد این نوع مسئولیت دیدگاه‌های متفاوتی دارند. برخی هم چون کشورهای کامن لایی، ژرمنی و اسکاندیناویایی، این نوع مسئولیت را تنها در موارد خاص و معین می‌پذیرند (نظام‌های بسته). عده‌ای رویکردی موسع نسبت به این نوع مسئولیت داشته و گسترش آن را به راحتی می‌پذیرند (نظام‌های باز). عده‌ای دیگر نیز، هم چون ایتالیا و پرتغال راهی میانه را در پیش گرفته‌اند. در حقوق انگلستان این نوع مسئولیت بیشتر در مواردی چون آتش سوزی^۲، نگهداری از حیوانات، نگهداری مواد منفجره، نگهداری مواد سمی و قاعده‌ی رایلندز- فلچر^۳ مطرح شود. ایران را نیز می‌توان هم چون انگلستان از کشورهای دانست که تمایل زیادی به گسترش مسئولیت‌های بدون تقصیر نشان نداده است و تنها در مواردی چند

۱- Vivienne Harpwood, *Opcit*, p ۱۰

۱- البته برای اخذ حکم جبران خسارت در این مورد و هم چنین خسارات ناشی از حیوانات، علاوه بر مسئولیت بدون تقصیر، می‌توان به بی‌احتیاطی و برخی قوانین خاص نیز استناد نمود.
۲- به طور خلاصه طبق این رای، اگر به واسطه‌ی دخل و تصرف شخص در ملک خود خساراتی به املاک مجاور وارد آید، شخص متصرف مسئول خسارات و زیان‌های مذکور خواهد بود حتی اگر مرتکب تقصیری نشده باشد.

مثل تبصره ۳ ماده ۱۴ قانون رسیدگی به تخلفات رانندگی، ماده‌ی ۱ قانون بیمه اجباری قدیم، ماده‌ی ۱۸ قانون حمایت از مصرف‌کننده مصوب ۱۳۸۸ و ماده‌ی ۳ قانون حمایت از مصرف‌کننده‌ی خودرو مصوب ۱۳۸۶، این نوع مسئولیت را پذیرفته است. با این وجود هنوز قانونگذار رویکرد کاملاً روشنی در مورد گسترش یا عدم گسترش مسئولیت‌های بدون تقصیر اتخاذ نموده و دچار تردید است: از طرفی در سال ۱۳۸۷ مسئولیت‌های بدون تقصیر در قانون بیمه اجباری قدیم را کنار گذاشته و از طرفی بعد از تنها یک سال یعنی در سال ۱۳۸۸ در قانون حمایت از مصرف‌کننده خودرو، دوباره این نوع مسئولیت را وارد عرصه حقوقی نموده است. بی‌تردید ادامه قانون‌گذاری بدین روش، از انسجام قواعد موجود می‌کاهد و به نظر می‌رسد رشد و توسعه‌ی روزافزون صنعت و تکنولوژی در ایران کنونی، اقتضای گسترش چنین مسئولیت‌هایی را داشته باشد.

۴-۱ مسئولیت بدون تقصیر و مسئولیت ناشی از بی‌احتیاطی

شباهت‌های موجود بین این دو نوع مسئولیت چنان است که بسیاری حقوقدانان تمایل دارند بیشتر بر نقاط مشترک آنها تمرکز نمایند.^۱ زیرا در هر دو مسئولیت مذکور تلاش بر آن است که با تکیه بر اموری چون تغییر جهت دربار اثبات دعوی، فرض تقصیر و... به نوعی زیان دیده مورد حمایت قرار گیرد و در بعضی حتی می‌توان موضوعات مطروحه در یک حوزه را کاملاً منطبق با حوزه‌ی دیگر دانست، برای مثال مسئولیت دارنده‌ی حیوان به دلیل عدم نظارت کافی در نگهداری از آن.^۲

^۱ - Gerhard wagner, "Strict liability in European tort law", p^۳

^۲ - Alan Calnan, Opcit, p^{۶۴}.

علی رغم شباهت‌های موجود، نباید از تفاوت‌ها غافل شد. مسئولیت بدون تقصیر اغلب مبتنی است بر اقدامات و فعالیت‌های اقتصادی، در حالی که مسئولیت ناشی از بی‌احتیاطی تکیه بر مراقبت و احتیاط دارد^۱ علاوه بر این گستره‌ی مسئولیت‌های بدون تقصیر محدودتر و روشن‌تر است و برخلاف مسئولیت‌های ناشی از بی‌احتیاطی تفاوت‌های درون دسته‌ای در موضوعات آن بسیار کمتر است.^۲

۴-۲ مسئولیت بدون تقصیر و مسئولیت ناشی از عمد

در مسئولیت‌های بدون تقصیر، برخلاف مسئولیت‌های عمدی، نه تنها منافع حال زیان دیده، بلکه منافع دراز مدت خواهان هم مدنظر است. برای مثال هر چند ذخیره‌ی مقادیر عظیم گازوییل در انبارهای مخصوص، خطر آفرین و مخاطره آمیز است، اما منافع اقتصادی و تأمین انرژی زیان دیده‌ی احتمالی، به عنوان عضوی از اجتماعی که بهره مند ازین سوخت خواهد شد را نیز در نظر دارد.^۳

با این وجود گاه مسئولیت‌های عمدی به مسئولیت‌های بدون تقصیر شباهت پیدا می‌کنند. مثلاً در تجاوز به مال غیر منقول، که در آن صرف قدم گذاشتن در ملک دیگری، حتی با وجود جهل نسبت به تعلق ملک به غیر، مسئولیت آور خواهد بود.^۴

۵. نتیجه:

^۱ - KeithHylton, "A positive theory of strict liability", p ۲

^۲ - Opcit: ۷۶

^۳ - Gerald Postema, Opcit, p۳۴

^۴ - ChristianVon Bar, Ulrich Drobnig, Opcit, p۳۷

ساختار کلی قواعد مسئولیت مدنی ایران و انگلستان در ظاهر تفاوت‌هایی دارند. در حقوق انگلستان، بر خلاف حقوق ایران، عمد و بی‌احتیاطی دو موجب مستقل برای دعاوی مسئولیت مدنی محسوب می‌شوند. با این وجود همانطور که بیان شد برخی اندیشمندان حقوق غرب نیز این دو مورد (عمد و بی‌احتیاطی) را تحت یک عنوان «مسئولیت‌های مبتنی بر تقصیر» در نظر گرفته‌اند. در مفهوم مسئولیت‌های بدون تقصیر هم تفاوت‌های بارزی بین حقوق ایران و انگلستان وجود نداشته و در هر دو نظام، بنا به مصالح اجتماعی، گاه اشخاص را بدون توجه به اینکه تقصیری مرتکب باشند یا خیر، مسئول خسارات ناشی از اعمالشان می‌شناسند. همین امور بر نزدیکی و شباهت دو نظام حقوقی صحنه می‌گذارد و بیان می‌دارد که هرچند حقوق انگلستان نظامی کامن لایی محسوب می‌شود و حقوق ایران را باید از نظام‌های سیویل لایی دانست، اما مفهوم عدالت و جبران زیان‌های ناروا در تمامی سیستم‌های حقوقی یکی است و تمام نظام‌های موجود برای رسیدن به هدفی مشترک تلاش می‌کنند، حتی اگر در این طریق شیوه‌های یکسان و مشابهی را در پیش نگرفته باشند.

منابع:

فارسی:

۱. امامی، سید حسن، ۱۳۸۵، حقوق مدنی، جلد اول، چاپ بیست و ششم، تهران، اسلامیه
۲. امیری قائم مقام، عبدالمجید، ۱۳۸۵، حقوق تعهدات، جلد اول، چاپ سوم، تهران، میزان
۳. بادینی، حسن، «نگرشی تطبیقی به معیار انسان معقول و متعارف»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۱، دوره ۴۰
۴. باریکلو، علیرضا، ۱۳۸۹، مسئولیت مدنی، چاپ اول، تهران، میزان
۵. بازگیر، یدالله، ۱۳۸۷، قانون مدنی در آینه آرای دیوان عالی کشور (سقوط تعهدات، ضمان)، چاپ دوم، تهران، فردوسی
۶. بهرامی احمدی، حمید، ۱۳۸۸، مسئولیت مدنی، چاپ اول، تهران، میزان
۷. بهرامی احمدی، حمید، ۱۳۹۰، قواعد فقه، جلد دوم، چاپ دوم، تهران، دانشگاه امام صادق(ع)
۸. جعفری لنگرودی، محمد جعفر، ۱۳۸۷، تاثیر اراده در حقوق مدنی، چاپ دوم، تهران، گنج دانش
۹. جعفری لنگرودی، محمد جعفر، ۱۳۹۰، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، جلد اول، چاپ اول، تهران، گنج دانش
۱۰. جعفری لنگرودی، محمد جعفر، ۱۳۹۰، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، جلد دوم، چاپ اول، تهران، گنج دانش
۱۱. جعفری لنگرودی، محمد جعفر، ۱۳۹۰، محشای قانون مدنی، چاپ دوم، تهران، گنج دانش
۱۲. حسینی نژاد، حسینقلی، ۱۳۸۹، مسئولیت مدنی، چاپ اول، تهران، مجد
۱۳. حکمت نیا، محمود، ۱۳۸۶، مسئولیت مدنی در فقه، چاپ اول، قم، پژوهشگاه علم و فرهنگ اسلامی
۱۴. داراب پور، مهتاب، ۱۳۹۰، مسئولیت‌های خارج از قرارداد، چاپ دوم، تهران، مجد
۱۵. صفایی، سید حسین، حبیب الله، رحیمی، ۱۳۹۰، مسئولیت مدنی، چاپ دوم، تهران، سمت
۱۶. عباسلو، بختیار، ۱۳۹۰، مسئولیت مدنی، چاپ اول، تهران، میزان
۱۷. عمید زنجانی، عباسعلی، ۱۳۸۹، موجبات ضمان، چاپ دوم، تهران، میزان

۱۸. قاسم زاده، سید مرتضی، ۱۳۸۷، مبانی مسئولیت مدنی، چاپ پنجم، تهران، میزان
۱۹. قاسم زاده، سید مرتضی، ۱۳۸۸، مسئولیت مدنی، چاپ هفتم، تهران، میزان
۲۰. کاتوزیان، ناصر، ۱۳۸۷، الزام‌های خارج از قرارداد، جلد اول، چاپ هشتم، تهران، دانشگاه تهران
۲۱. کاتوزیان، ناصر، ۱۳۸۵، وقایع حقوقی، چاپ یازدهم، تهران، انتشار
۲۲. محقق داماد، سید مصطفی، ۱۳۸۹، قواعد فقه (بخش مدنی ۱)، چاپ بیست و ششم، تهران، مرکز نشر علوم اسلامی
۲۳. محقق داماد، سید مصطفی، ۱۳۸۸، قواعد فقه (بخش مدنی ۲)، چاپ نهم، تهران، سمت
۲۴. محمدی، ابوالحسن، ۱۳۸۵، قواعد فقه، چاپ نهم، تهران، میزان
۲۵. یزدانیان، علیرضا، ۱۳۷۹، قلمرو مسئولیت مدنی، چاپ اول، تهران، ادبستان
۲۶. نوعی، الیاس، پایان نامه کارشناسی ارشد «تکلیف مراقبت (و احتیاط) در حقوق ایران و انگلستان»، دانشکده حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، بهمن ۱۳۹۱

انگلیسی

Books:

۲۷. Barker, David, & Padfield, Colin, ۱۹۹۸, Law Made Simple, ۱^{0th} ed., New York, Made Simple Books
۲۸. Brown, W.J., ۱۹۹۹, GCSE Law, ۷th ed., New York, Sweet & Maxwell
۲۹. Calnan, Alan, ۲۰۰۹, Duty and Integrity in Tort Law, ۱st ed., North Carolina, Carolina Academic Press
۳۰. Cane, Peter, ۲۰۰۶, Atiyah's Accidents, Compensation, and the Law, ۷th ed., Cambridge, Cambridge University Press
۳۱. Carper, Kenneth L., ۲۰۰۱, Forensic Engineering, ۲nd ed., New York, CRC Press
۳۲. Cartwright, John, Vogenaur, Stefan, Whittaker, Simon, ۲۰۰۹, Reforming the French Law of Obligation, ۱st ed., Oxford, Hart Publishing
۳۳. Cooke, John, ۲۰۰۹, Law of Tort, ۹th ed., Edinburgh, Pearson Longman
۳۴. De Cruze, Peter, ۱۹۹۹, Comparative Law in a Changing World, ۲nd ed., London, Cavendish Publishing
۳۵. Elliott, Catherine & Quinn, Frances, ۲۰۰۹, Tort Law, ۷th ed., Edinburgh, Pearson Longman
۳۶. Garner, Bryan A., ۲۰۰۴, Black's Law Dictionary, ۸th ed., New York, Thomas West

- ੨੭. Hall, Timothy L, ੨੦੦੯, The U.S Legal System, vol.II, 1st ed., California, Salem Press
- ੨੮. Harpwood, Vivienne, ੨੦੦੧, Modern Tort Law, ੧th ed., New York, Routledge-Cavendish
- ੨੯. Martin, Elizabeth A., ੨੦੦੨, Oxford Dictionary of Law, ੯th ed., New York, Oxford University Press
- ੳ੦. Merrill, Thomas W., Smith, Henry E., ੨੦੧੦, The Oxford Introduction to US Law of Property, 1st ed., Oxford, Oxford University Press
- ੳ੧. Owen, Richard, ੨੦੦੦, Essential Tort Law, ੩rd ed., London, Cavendish
- ੳ੨. Paul, Ellen Frankel, Miller, Fred D., Paul Jeffrey, ੨੦੦੯, Responsibility, ੨nd ed., Cambridge, Cambridge University Press
- ੳ੩. Postema, Gerald J., ੨੦੦੨, Philosophy and the Law of Torts, 1st ed., Cambridge, Cambridge University Press
- ੳੴ. Schaffer, Lisa, ੨੦੦੧, Torts for Paralegals., 1st ed., New York, McGraw Hill
- ੳੵ. Stephenson, Graham, ੨੦੦੦, Sourcebook on torts, ੨nd ed., London, Cavendish
- ੳ੶. Von Bar, Christian, Drobnig, Ulrich, ੨੦੦੯, The Interaction, of Contract Law and Tort and Property Law in Europe, 1st ed., Munchen, Sellier
- ੳ੷. White, G. Edward, 198੯, Tort Law in America, ੨nd ed., New York, Oxford University Press
- ੳ੸. Zimmermann, Reinhard, 199੨, The Law of Obligation, ੨nd ed., Cape town, Juta& Co.

ARTICLES:

- ੳ੹. Hylton, Keith N. “A Positive Theory of Strict Liability”, Boston University Law Journal, No.੨੯, (੨੦੦੯) Available at www.BU.edu
- ੴ੦. Miller, Nelson P., “An Ancient Law of Care”, Whitter Law Review, Vol.੨੯, No.੩, (੨੦੦੯)
- ੴ੧. Priel, dan, “A Public Role for the International Torts”, King’s Law Journal, Vol.੨੨, No.1, (੨੦11)
- ੴ੨. Stapleton, Jane, “Duty of Care Factors: A Selection From the Judicial Menu”, in Cane, Peter and Stapleton, Jane (eds), 1998, The Law of Obligations: Essays in Celebration of John Fleming, 1st ed., Oxford, Clarendon Press
- ੴ੩. Wagner, Gerhard, “Strict Liability in European Private Law”, (੨੦11) in Basedow, Jurgen, Hopt, Klaus J, Zimmermann, Reinhard (eds), Handbook of European Private Law, Forthcoming. Available at www.ssrn.com/abstract=1766112

